

Микола Кашченко як теріолог та один із основоположників академічних зоологічних досліджень в Україні

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Mykola Kashchenko as a mammalogist and one of the founders of academic zoological research in Ukraine. — One of the founders of academic zoological work in Ukraine, the first academic zoologist (1918) and director of the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences (1919–1926). Mykola Kashchenko is known for his zoological research mainly during his work in Siberia (1891–1912), in particular as the author of keys to mammals and a number of new species of mammals from Siberia, Turkestan, Transbaikalia, Altai, and Yakutia. His return to Ukraine in 1912 was connected with the beginning of his work at Kyiv Polytechnic, where he was head of the Department of Zoology. Later, the researcher switched to horticulture, although for many years he took care of zoology as chairman of the UAS Faunistic Committee and director of the UAS Zoological Museum.

Біографічні деталі

Микола Кашченко народжений 5 квітня (07.05 с.с.) 1855 р. на хут. Веселий Олександрівського повіту Катеринославської губ. (нині Вільнянський район Запорізької обл.). Навчання почав у Московському університеті (1875–1876), закінчив Харківський університет (1880), де був залишений для підготовки до професорського звання, працював у 1884–1886 рр. приват-доцентом кафедри порівняльної анатомії (Чувікіна & Кваша 2012).

Кашченко Микола Феофанович — зоолог широкого профілю, ембріолог, лікар, селекціонер, громадський діяч, академік Української АН (з 1918 р.), ініціатор створення низки академічних структур природничого спрямування, включно з Зоологічним музеєм УАН. Його перші наукові доробки, на яких він формувався як фахівець, були теріологічними.

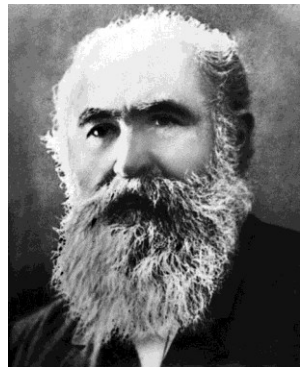

Рис. 1. Микола Кашченко. Фото з ЕСУ, найімовірніше, стосується київського періоду, не раніше 1918 р.

Доктор медицини (1884) та доктор зоології (1891). У 1886–1888 рр. перебував у науковому закордонному відрядженні, під час якого обраний дійсним членом Міжнародного анатомічного товариства. Професор із 1888 р. Протягом наступних 14 років (1888–1912) працював у Томському університеті: спочатку екстраординарним, а з 1891 р. ординарним професором кафедри зоології та порівняльної анатомії; у 1893–1995 — його ректор. Майже всі роки роботи там (1889–1912) був директором Зоологічного музею, якому передав колекцію хребетних, зібрану ним в експедиціях по Сибіру. 1895 року заснував Західносибірське товариство сільського господарства.

Після переїзду до Києва пережив важкий інсульт, але відновився. Від 1912 р. і до обрання академіком УАН восени 1918 р. — професор кафедри зоології Київської політехніки. Тоді ж, у 1913 р., відповідно до задач факультету, заснував Акліматизаційний сад, який був приречений на два «перезаснування», останній закладений на приватній ділянці й нині у складі Національного ботанічного саду НАНУ. Кашенко був керівником цього саду протягом 1913–1935 рр. При заснуванні УАН восени 1918 р. був обраний академіком УАН, і протягом 1919–1926 рр. — номінальний директор Зоологічного музею УАН (з 1921 ВУАН) у Києві. Пішов з життя у віці 79 років, 29.03.1935, в Києві, похований на Лук'янівському цвинтарі.

Ключові наукові доробки

Микола Кашенко на початках своєї наукової діяльності, надто під час роботи в Томському університеті був знаним теріологом (не садівником). Ссавцям присвячені його праці 1898–1912 років. Однією з перших його теріологічних праць стала «До питання про одночасне існування людини й мамута» в Працях X археологічного з'їзду в Ризі 1896 р. (опубл. 1899 р.). Згодом він видав перший для тогочасної імперії регіональний визначник ссавців — «Визначник ссавців Томського краю» (Кашенко 1900). Його відомими й широко цитованими працями стали «Результати алтайської зоологічної експедиції 1898 р. Хребетні» (Кашенко 1899), «Огляд ссавців Західного Сибіру і Туркестану. Випуск 1: Chiroptera, Insectivora» (Кашенко 1905) тощо.

За цими матеріалами він описав 2 нові роди, 5 видів і низку підвидів ссавців з Алтаю та Сибіру. Серед них — алтікола (альпійська «полівка») плоско-голова *Alticola strelzowi* Kastschenko, 1899, бабак сірий *Marmota baibacina* Kastschenko, 1899, мідиця тибетська *Sorex thibetanus* Kastschenko, 1905, нічниця сибірська *Myotis sibiricus* Kastschenko, 1905, рід і вид землерийок *Chodsigoa salenskii* Kastschenko, 1907, підковик бухарський *Rhinolophus bocharicus* Kastschenko & Akimov, 1917.

Серед інших таксонів, нині визнані як підвиди, — географічні раси борсука азійського *Meles leucurus sibiricus* Kastschenko, 1900 (вкл. з *altaicus* Kastschenko, 1902 та *raddei* Kastschenko, 1902), крота алтайського *Talpa altaica suschkini* Kastschenko, 1905 (опис як виду), тхора степового *Mustela*

eversmanni michnoi Kastschenko, 1910, полівок східної *Alexandromys fortis michnoi* Kastschenko, 1910 (опис як виду) та брандтової *Lasiopodomys brandtii aga* Kastschenko, 1912 (описано як вид). На честь його названо кілька видів, зокрема бабака *Marmota kastschenkoii* Stroganov et Judin, 1956 з Алтаю.

Він один з перших зробив ревізію даних щодо статусу коня Пржевальського (Кашенко 1907), почав готувати огляди колекцій, як-от колекцій ссавців із Забайкалля (Кашенко 1910), провів ревізію пацюків Сибіру і Туркестану (Кашенко 1912a–b). (Огляд публікацій: Бевз 2017) Подальші доробки, після переїзду до Києва, були пов'язані з садівництвом. Проте, як ініціатор створення Зоологічного музею УАН та академік, він залишився номінальним зоологом, очоливши 1919 р. створений у рамках розбудови УАН «Фауністичний комітет» та виконуючи обов'язки директора Зоологічного музею УАН (фактично ним був Караваєв, звіт тут: Караваєв 1926), проте по суті займався тільки своїм київським дітищем — Акліматизаційним садом УАН, який він очолював усі роки перебування в Києві, аж до смерті (1913–1935).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Увійшов до дюжини перших академіків УАН, призначених 14.11.1918 наказом Гетьмана Скоропадського, по відділу фізико-математичних наук (разом із В. Вернадським, С. Тимошенком та П. Тутковським. Докладний аналіз внеску М. Кашенка в розбудову УАН подано в монографії «Перші академіки Української Академії Наук» (ДНТБ України, 2018: 83–96), де зокрема відтворено його пропозиції, що увійшли до «Збірника праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві» (1919).

У цього видання є такі розробки М. Кашенка (тут «Українська Академія Наук» подано скорочено як УАН): «Програма Музею Антропології та Етнографії при УАН», «Про лабораторію експериментальної зоології при УАН», «Про Зоотомічну Лабораторію УАН», «Деякі гадки про організацію Зоологічного Музею при УАН», «Про необхідність утворення при УАН Акліматизаційного Саду». Останній став його дітищем.

Про М. Кашенка є 53 праці, абсолютна більшість — про його садівничі доробки. Серед інших — «Наукова діяльність М. Ф. Кашенка в галузі зоології» О. Маркевича та Ю. Квитницького-Рижова (1951), «Внесок академіка М. Ф. Кашенка у розвиток музейної справи в Україні» О. Романець та С. Рудої (2001).

Рис. 2. Микола Кашенко (сивий) в Акліматизаційному саду. Фото з ЕСУ. Найімовірніше, поруч — Семен Лубкін, незмінний його помічник у справі розбудови Акліматизаційного саду. Найімовірніше, фото в третьому саду, закладеному 1922 р. на вул. Мечникова (тоді «Собача тропа»), біля будинку академіка.

Проте й у садівничий період інтерес до зоології не припинявся — окрім виконання обов'язків директора Зоомузею важливо, що його помічником у саду незмінно був С. Лубкін, таксидерміст ЗМ. В Академії наук М. Кащенко очолював її Фізико-математичний відділ та кафедру акліматизації.

Кащенко брав активну участь у діяльності товариств дослідників природи в Санкт-Петербурзі, Томську, Москві, Харкові, Києві. Відомий він також із часів роботи в Томську опікунством початковою освітою та активною позицією щодо дозволу жінкам слухати лекції на медичному факультеті (ЕСУ).

Як фахівець широкого профілю, мав доробки в ембріології хребетних та вивченні онтогенезу людини; вивчав формування мезенхіми тощо. Мав низку нагород часів царату, зокрема орден Святого Станіслава II ст. (1894), орден Святої Анни II ст. (1899), Орден Святого Володимира IV ст. (1906) та ін.

Література

- Бевз, Н. О. (укл.). 2017. *Академік Кащенко М. Ф. Бібліографічний список (110 назв)*. ДНТБ України, Київ, (Серія: ДНТБ України. Бібліогр. список; № 6832). URL (pdf): <https://bit.ly/3ewHNa1>
- Караваев, В. 1926. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Труди Фізично-Математичного Відділу Укр. АН*, 4 (2): 21–30. (Збірник праць Зоол. музею; ч. 1).
- Кащенко, Н. Ф. 1899 (1900). *Результаты Алтайской зоологической экспедиции 1898 года. Позвоночные*. Томск, 1–158. (Серія: Известия Томского университета; Кн. 6).
- Кащенко, Н. Ф. 1900 (1901). *Определитель млекопитающих животных Томского края, с приложением краткого описания способов их первоначальной обработки*. М. Н. Кононов, Томск, 1–24, 47 табл. (Серія: Известия Томского университета; Кн. 18).
- Кащенко, Н. Ф. 1905. Обзор млекопитающих Западной Сибири и Туркестана. Вып. 1: Chiroptera, рукокрылые, Insectivora, насекомоядные. Типо-литография М. Н. Кононова, Томск, 1–102. (Серія: Известия Томского университета; Кн. 27. Пар. 3).
- Кащенко, Н. Ф. 1907. К вопросу об Equus przewalskii Poljakow. *Ежегодник Зоологического Музея Императорской академии наук*, 12: 177–194.
- Кащенко, Н. Ф. 1910. О коллекции млекопитающих из Забайкалья. *Ежегодник Зоологического Музея Императорской академии наук*, 15: 267–298.
- Кащенко, Н. Ф. 1912a. Крысы и заместители ихъ въ Западной Сибири и Туркестане (съ зоогеографической картой). *Ежегодник Зоологического Музея Императорской АН*, 17: 370–390.
- Кащенко, Н. Ф. 1912b. Новыя изследования по маммологии Забайкалья. *Ежегодник Зоологического Музея Императорской АН*, 17 (3–4): 390–420.
- Чувікіна, Н. В., В. В. Кваша. 2012. Кащенко Микола Феофанович. *Енциклопедія Сучасної України on-line*. Ред. І. М. Дзюба та ін. Ін-т енцикл. досл. НАНУ, Київ, URL: <https://bit.ly/3HmCpm3>

ЗАГОРОДНЮК, І. Микола Кащенко як теріолог та один із основоположників академічних зоологічних досліджень в Україні. — Один із фундаторів академічної зоологічної роботи в Україні, перший академік-зоолог (1918) і директор Зоологічного музею УАН (1919–1926). Микола Кащенко відомий своїми зоологічними дослідженнями переважно у період роботи в Сибіру (1891–1912), зокрема як автор визначників і низки нових видів ссавців з Сибіру, Туркестану, Забайкалля, Алтаю, Якутії. Повернення на Батьківщину 1912 р. пов'язано з початком роботи у Київській Політехніці, де він очолює кафедру зоології. Надалі дослідник переключився на садівництво, хоча довгі роки опікувався зоологією, як голова Фауністичного комітету УАН та директор Зоологічного музею УАН.